

Skräntärnans uppträde i västmanlandsdelen av Mälaren

Daniel Green

VARJE SOMMAR IAKTTAS SKRÄNTÄRNAN I VÄSTMANLAND. I DENNA UPPSATS SPEKULERAR DANIEL GREEN ÖVER VARIFRÅN DE KOMMER OCH VARFÖR ANTALET OBSERVATIONER INTE STÄMMER MED HÄCKNINGSERGULTATEN I DE NÄRMASTE KOLONIERNA.

Skräntärnan häckar i Sverige med ca 1000 par enligt en uppskattning baserad på omfattande inventeringsarbeten gjorda 1971 (Staav m fl 1972) och räkningar av nytillkomna kolonier i slutet på 1970-talet (Staav, 1980). Dessa 1000 par häckar efter Östersjökusten från Blekinge i söder upp till Norrbotten. Hela 90 % av populationen återfinns dock mellan Blekinge och norra Uppland (Staav, 1980).

Roland Staav redogör i sin uppsats "Skräntärnans uppträdande i Sverige under hög- och eftersommar" (VF 39:139-148) ingående om artens vana att söka sig till svenska insjöar efter häckningstid och där fullbordade barnomsorgen samt lagra upp fett inför flyttningen. Just under denna tidsperiod berörs Västmanland och då främst mälardelen.

Historik

Spridda observationer av arten förekommer från 1954 och främst i vårt landskap och främst i mälaronrådet. När Bo och Rolf Kumlin första gången publicerar ett fynd vid Askövikens från 1954 nämner de dock samtidigt: "Öss veterligt sett en gång tidigare i viken under 40-talet" (VF 14:181).

Tydligt är inte skräntärnan någon vanligt förekommande fågel, åtminstone inte runt Askövikens på den tiden. Det skulle också dröja ända till 1968 då fler än 3 individer sågs tillsammans i landskapet.

Våtrobservationer

Under perioden 1965-81 har arten setts på våren så gott som årligen. Mellan en

Rakt underifrån

Vingarnas genomlysningssyta och stjärtens klyvning (fig. 7 och 8) är utslagsgivande. Båda arterna är mer eller mindre gråa på buk och bröst och går inte att i fält skiljas åt på detta.

Silhuett

Den karaktär jag tycker är bäst och som man först lägger märke till när det gäller silvertärnan, är att vingarna verkar sitta så långt fram på kroppen på fågeln. Att så är fallet går ju att förklara med att silvertärnan har ett litet runt huvud, relativt kort näbb och mycket lång stjärt.

Jag har tagit mått på 3 at silvertärnor på diabilder fotograferade i mitten av juni på Gotland och i början av juli vid Vadvetjocka. Bilderna är tagna från sidan i rak förflyttningsflykt. Dessa mått visar att avståndet mellan näbbspets till vingens framkant är lika stort som vingens bredd över armen och att avståndet från vingens bakkant till stjärtspetsen är ca 2,5 ggr större än vingbredden (2,5 2,4 och 2,6 ggr). Jämför framsidesbilden på detta nummer av Fåglar i Västmanland samt fig. 7 och 8.

Sammanfattning

Silvertärnan och fisktärnan har mycket olika levnadssätt. Vid närmare studium av dem uppvisar de också större olikheter i utseende än man först anar. För en fältbestämning av fåglarna krävs olikheter som är synbara på långa håll. Det mest utmärkande för en adult silvertärna i flykten är: en smärt tärna som verkar ha vingarna onormalt långt fram på kroppen. Helvita vingovansidor (saknar mörka vingpennor), genomlysta vingpennor i motljus, en vek näbb, hög panna och litet huvud.

Slutord

Jag vill tacka alla som sänt in fyndrapporter till Lrk på silvertärneobservationer.

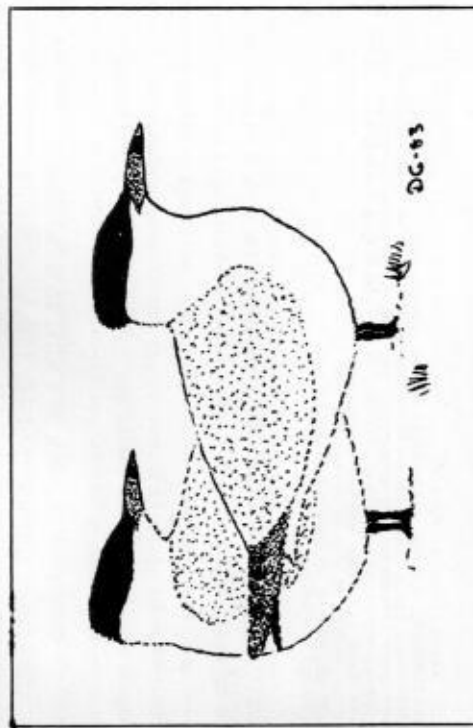
REFERENSER

- Haftorn, S. 1971. Norges Fugler. Oslo
Hume, R. A. och Grant, P. J. 1975. The upperwing pattern of adult Common and Arctic terns. British Birds 67:133-136
Jacobson, J. R. 1961. Bestemmelse af Havterne (Sterna paradisaea) og Jordterne (Sterna hirundo) i naturen. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 55:89-96
Olsson, V. 1966. Kustens Fåglar. Stockholm
Rosenberg, E. m fl 1947. Våra Fåglar i Norden. Stockholm
Rudebeck, G. 1962. Våra Svenska Fåglar I Fårg. Stockholm

och sex observationer per vår föreligger och främst i målaronrådet. Annars är Gnien och Fläcksjön exempel på andra sjöar där skräntärnor då och då också observeras på våren. Vid Gnien föreligger vårfynd 24/4-57, 5/5-68 och 21/5-79 och Fläcksjön 15/5-77 och 6/5-78. Vårsträcket passerar således ganska oförmärkt. Skräntärnorna är betydligt talrikare på eftersommaren och således av större intresse vad gäller årsfluktuationer etc.

Iakttagelser under hög- och eftersommaren

Mälaren och Hjälmaren är de insjöar i landet som buser flest skräntärnor på eftersommaren. I materialet till Staavs undersökning (VF 39:143) var en tredjedel av alla större flockar från Mälaren. Detta beror kanske på sjöns rikedom på småöar och skär som fungerar utmärkt som rastplatser för tärnorna. Dessutom är

Figur 1. Ett skräntärnepar. Teckning: Daniel Green

Mälaren den av våra stora insjöar som ligger närmast några stora häcklokaler. Skräntärnorna visar en mycket varierande förekomst i västmanlandsdelen av Mälaren under åren (fig. 2). Några regelbundna variationer vad det gäller häckningen är inte känt hos skräntärnan utan häckningsresultatet beror på våder och störningsfaktorer.

Av de verkliga toppåren (1968, -69, -74 och -80) är 1980 det som märks över alla andra år. Den 3/8-80 sträckte 30 ex förbi Arboga mot Hjälmaren och ändå fanns en vecka senare en flock på 110 ex på Gimpelstenarna i Granfjärden. Därtill kommit 15 ex vid KVV i Västerås hamn. I Västmanland fanns denna dag (10/8) minst 125 skräntärnor. Flocken vid Gimpelstenarna var då den största flock som observerats

i en svensk insjö. Vid KVV i Västerås ökade sedan antalet till 40 ex den 14/8 (förmodligen kom en del tärnor från den stora flocken vid Gimpelstenarna in till Västerås-fjärden). Så sent som den 21/8 fanns 34 ex kvar vid KVV. Den 5/9 sågs den sista tärnan.

Året därefter 1981 visade en helt annan bild. Redan i juni (16/6 KVV, 18/6 Askö-viken, 22/6 Skorven, 29/6 Gimpelstenarna osv) började skräntärnor dyka upp på Mälaren. Vid Hjälmaren sågs flockar dra söderut vid samma tid. Märkligt nog sågs endast 3 ex som största flock i Mälaren detta år.

Frågan man ställer sig då är om antalet skräntärnor i västra Mälaren har samband med häckningsresultatet i en viss koloni eller om uppträdandet är korrelerat till andra faktorer. Några uppgifter om antalet ungfåglar bland de i Västmanland rastande skräntärnorna finns inte.

År	Antal		Största flock	Lokal
	vårfynd	höstfynd		
1965	1	3	2 ex	Askövik
1966		2	3 ex	Askövik
1967	Inga observationer			
1968	1	1	70 ex	St. Skorven
1969		1	70 ex	St. Skorven
1970	2	1	1 ex	Gnien
1971		2	4 ex	Askövik
1972		4	30 ex	Grisfjärden
1973	3	2	55 ex	Grisfjärden
1974	1	4	67 ex	Kvicksund
1975	1	7	33 ex	Gimpelstenarna
1976	6	24	27 ex	Gimpelstenarna
1977	2	26	25 ex	Gimpelstenarna
1978	1	16	11 ex	Kvicksund
1979	1	17	40 ex	Kvicksund
1980	3	30	110 ex	Gimpelstenarna
1981	2	32	3 ex	Skorven / KVV

Figur 2. Visar antal observationer av skräntärna i Västmanland under perioden 1965-81 samt största rapporterade flockarna.

Viktiga "tärnsäten" i Mälaren

De speciella "tärnsäten" (platser där tärnorna vilar mellan fisketurerna) som utnyttjas av skräntärnorna bör skyddas på något vis, speciellt när det gäller störningarna från friluftslivet på sjön. I fig. 3 visas de olika lokalernas läge.

Gimpelstenarna: Låga stenhöllar med enstaka träd/buskar. Ganska isolerat läge ute på Granfjärden. Har länge varit och är fortfarande en viktig rastplats för

Figur 3. Viktiga "tårnsäten" i västra Mälaren.

skrântårnor. 1975 sågs som mest 33 ex, 1976 27 ex samt 1977 25 ex. Redan omnämnt är det stora antalet från 1980.

Grisen: Belägen i Grisfjärden vid Ängsö. En låg liten stenhöll utan växtlighet. Hade mycket goda år i början på 1970-talet. 1972 och 1973 noterades årets största flockar med 30 resp 55 ex. Även 1974 (30 ex) och 1975 (33 ex) var det gott om skrântårnor men sedan dess har det inte setts några stora flockar på Grisen.

St. Skorven: Belägen ute på Blacken. Högsta ön av de här ommärkta skären. Även St. Skorven är en flat stenhöll med några träd och buskar i ena kanten. 1968 och 1969 fanns på denna lokal hela 70 ex, något som inte upprepats. Som mest noterades 7 ex 1976 och i övrigt bara enstaka ex.

Kvicksund: En lokal med flera små stenöar där skrântårnorna rastar. Toppåret 1974 sågs 67 ex. Bra år var också 1979 med 40 ex. och 1980 med 24 ex. Lokalen har i likhet med Gimpelstenarna under flera år hyst bra med tårnor.

Kvicksundsbron är också en bra lokal för att studera sträckande skrântårnor. Där kläms Mälaren ihop och skrântårnorna som gärna sträcker över vatten koncentreras därför dit.

KVW (Kraftvärmeverket): Beläget i Västerås hamn. En långgrund sand- och lerstrand som på senare år börjat utnyttjas som rastplats. 1977 sågs enstaka ex. Likaså 1979. 1980 rastade emellertid många skrântårnor på denna "nyupptäckta" lokal. Som mest iaktogs 40 ex. 1981 däremot sågs bara 3 ex som mest. Lokalens framtid är ovisst då den ligger nära industriella projekt.

Kommentar

Hur kan det komma sig att lokaler som Grisen och St. Skorven är mindre attraktiva för skrântårnorna på senare år än tidigare? Är dessa lokaler speciellt utsatta för störningar, vilket ju skrântårnan är känslig för? Grisen inne i Grisfjärden ligger nära fritidsbåtar och befolkning medan detta inte är fallet med St. Skorven. Jag lämnar fältet fritt för spekulatior.

Rastningen i västra Mälaren contra häckningsresultatet

Man kan räkna med att det finns en gräns i östersjön för skrântårnor vilka utnyttjar Mälaren på eftersommaren (Staaav, muntl.). Den bör vara någonstans efter södermanlandskusten och eftersom inga ringåterfynd i Mälaren finns från någon sydligare koloni än Källskären utanför Oxelösund finns anledning misstänka att sydgränsen är där. Norr om denna koloni finns två kolonier till med västmanländska ringåterfynd, nämligen Gunmarstenarna och Svartlägafjärden. Jag har även tagit med två nordligare uppländska kolonier. Visserligen finns inga ringåterfynd i Västmanland av tårnor märkta där men det behöver inte utesluta att norduppländska tårnor kommer till västra Mälaren. I figur 4 visas lokalernas läge.

Jämför man antalet ringmärkta skrântårneungar från de här fem kolonierna under

åren 1965-81 finner man inte många likheter med observationerna i västra Mälaren. Västmanlandstopparna 1968 och 1969 återspeglas inte alls i häckningsframgångar. 1973 var ett bra häckningsår men inte bättre än 1972, då betydligt färre skrântårnor sågs i landskapet. 1980 då så många skrântårnor observerades i Mälaren var inte något speciellt bra häckningsår.

Det enda år under hela perioden då häckningsresultatet gick sida vid sida med västmanländska observationer var 1991. Tårnorna dök upp tidigt i små sällskap, ofta familjer om 2 vuxna och en ungfågel eller bara par. Allting tydde på ganska dålig

Figur 4. Kartan visar området med de kolonier varifrån märltårnorna förmodas härstamma. Streckad linje = ringmärkningsåterfynd.

häckningsframgång och så var också fallet. I de fem kolonierna ringmärktes detta är knappt en tredjedel av det normala antalet ungar. På en koloni, den största i Uppland uteblev häckningen helt. Från en annan av upplandskolonierna rapporteras stor ungdomlighet på oväder (Staab, brev).

Rastningsperiod i Mälaren

En hittills obesvarad fråga är huruvida skrântärnorna fortsätter till Hjälmaren efter besök i Mälaren, i vilka mängder och tidsmönster är från år. Kanske samlas skrântärnorna vissa år upp i Mälaren i betydligt högre grad än Hjälmaren och andra år tvärtom? Att tärnor från samma kolonier förekommer i båda sjöarna har ringåterfynd visat, dock inte samma år (Staab, 1980). Om det är samma tärnor som föret fiskar i Mälaren och sedan flyger till Hjälmaren är osäkert men om det skulle vara så borde tyngdpunkten för antalet skrântärnor ligga senare i Hjälmaren än Mälaren.

Enligt figur 5 observeras de flesta skrântärnorna i Mälaren under andra halvan av juli och första halvan av augusti. Detta sammanfaller med antalet sedda flockar på mer än 10 ex över hela landet (Staab, 1980).

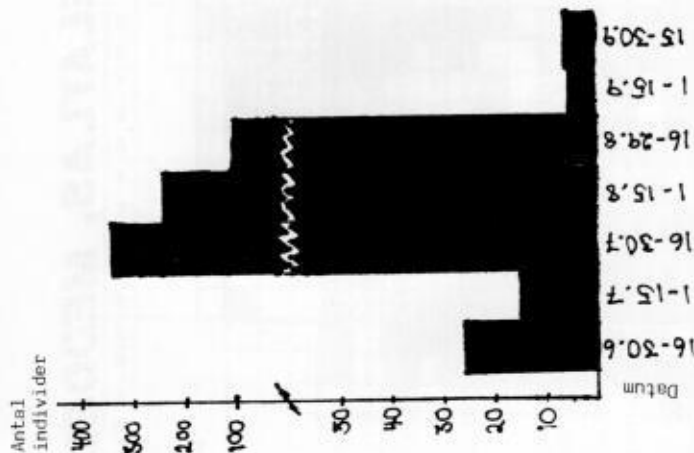
Anledningen är att skrântärneförekomsten kulminerar under den tid då det finns mest lättillgänglig småfisk (främst mört och abborre) i ytskiktet. Northcote och Rundeberg (1970) gjorde undersökningar om den rumsliga fördelningen av fiskar i Lombarfjärden i östra Mälaren och fann att abborre visade ett maximum i ytskiktet den 5 augusti under middagstid. Det samma gällde för mörtan om än i mindre omfattning. Drygt två veckor senare den 22/8 fanns huvuddelen av abborrarna på 10 m djup och mörtarna saknades helt i ytskiktet.

När fisken försvinner för skrântärnorna måste fåglarna börja flytta söderut och här måste förhållandet vara mycket lika i Mälaren och Hjälmaren. Det mesta talar för att det inte är samma fåglar som uppehåller sig i de båda sjöarna.

Diskussion

Att skrântärnorna håller ihop ganska mycket kolonivis på eftersommaren och inte blandar sig med fåglar från andra kolonier har påvisats genom observationer av färgringmärkta fåglar (Staab, 1980).

Låt oss anta att olika kolonier väljer olika områden att söka sig till efter häckningen. Koloni A finner ett år goda förutsättningar i Västra Mälaren. Samma år finner koloni B bra förutsättningar i Hjälmaren. Av någon anledning blir året därpå ett mycket dåligt häckningsår för koloni A. De ungar som kom-

Figur 5. Visar den tidsmässiga fördelningen av skrântärnor, uppdelat på halvårsperioder (1965-81).

Här ingår alla fynd i landskapet och för att undvika dubbelräkningar har bara maximumantalet tärnor per lokal och säsong tagits med.

REFERENSER

- Northcote, T. G. & Rundeberg, H. 1970. Spatial distribution of pelagic fishes in Lombarfjärden (Mälaren, Sweden) with particular reference to interaction between *Coregonus Albula* and *Osmerus eperlanus*. Rep. Inst. Freshw. Res. Drottningholm 50:133-167.
- Staab, R., Almkvist, B. & Hedgren, S. 1972. Skrântärnan *Hydroprogne tschegreva* i Sverige 1971. Vår Fågelvärld 31:241-246.
- Staab, R. 1980. Skrântärnan *Sterna caspia* uppträdande i Sverige under hög- och eftersommar. Vår Fågelvärld 39:139-148.
- Örström, A. 1941. Skrântärnan häckande i Mälaren. Fauna och Flora 35:184.
- Kumlin, B. & Kumlin, R. 1955. Fågeliakttagelser i Västmanland. Vår Fågelvärld 14:181.

mer på vingarna tas i alla fall med av sina föräldrar till förra årets eftersommarlokal. Koloni B får ett ovanligt gott häckningsresultat samma år och söker sig även de till förra "sommarstället" (Hjälmaren). Nu blir det så att västra Mälaren får lite tärnor detta år. Västra Mälarens låga rastsiffror åter speglas då inte i den sammanlagda ungrproduktionen som med A och Bs resultat tillsammans blev ett normalt år. Detta skulle alltså i stort förklara varför inte märksommorna stämmer med observationerna i västra Mälaren.

Önskemål

Genom den mycket omfattande ringmärkningen av skrântärnor som förekommer, med bl a färgringar bör det vara lätt att få in återfynd. Genom denna uppsats hoppas jag att de som ser skrântärnor också nogt letar efter färgringar på fåglarna.